YANGI O‘ZBEKISTONDA GENDER TENGLIKNI TA’MINLASHNING IJTIMOIY-FALSAFIY OMILLARI

Sharipova Kamola
FarDU tayanch doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada Yangi O‘zbekiston sharoitida gender tenglikni ta’minlashning ijtimoiy-falsafiy omillari kompleks tarzda tahlil qilinadi. Tadqiqot 2017-2024-yillar davomida amalga oshirilgan islohotlar kontekstida gender munosabatlarini shakllantiruvchi falsafiy, madaniy, huquqiy va institutsional omillarni o‘rganadi. Maqolada gender tenglik tushunchasining ontologik va epistemologik asoslari, jamiyatimizda mavjud gender stereotiplari va ularning falsafiy tahlili, shuningdek O‘zbekistonda gender siyosatini amalga oshirishning zamonaviy muammolari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot metodologiyasi sifatida tizimli tahlil, qiyosiy-tarixiy va dialektik metodlardan foydalanilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, gender tenglikni ta'minlashning muvaffaqiyati ijtimoiy ong transformatsiyasi, ta'lim tizimining modernizatsiyasi, huquqiy mexanizmlarning takomillashtirilishi va iqtisodiy imkoniyatlarning kenglashtirilishi kabi omillarning o‘zaro mushtarak ta'siriga bog‘liqdir. Maqola ijtimoiy falsafa, gender tadqiqotlari va siyosatshunoslik sohalari kesishmasida joylashib, Yangi O‘zbekiston gender siyosatiga tegishli amaliy tavsiyalar bilan yakunlanadi.

Kalit so‘zlar*: gender tenglik, ijtimoiy falsafa, Yangi O‘zbekiston, gender stereotiplari, ijtimoiy transformatsiya, huquqiy mexanizmlar, iqtisodiy faollik, madaniy omillar, siyosiy ishtiroq, ta’lim va gender.*

KIRISH

Zamonaviy ijtimoiy-falsafiy tafakkurda gender tenglik muammosi nafaqat huquqiy va siyosiy, balki teran ontologik va aksiologik o‘lchovlarga ega masala sifatida qaralmoqda. O‘zbekiston 2016-yildan buyon izchil rivojlanish yo‘lidan borib, inson huquqlari, jumladan gender tengligi sohasida tub o‘zgarishlarni amalga oshirmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyev rahbarligida qabul qilingan 2019-yilgi O‘zbekiston Respublikasining "Xotin-qizlar va erkaklarning teng huquq va imkoniyatlari to‘g‘risida"gi qonuni hamda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Barqaror Rivojlanish Maqsadlari [1] doirasidagi majburiyatlar mamlakatimizni gender tenglik sohasida yangi bosqichga olib chiqdiki, bularning falsafiy-metodologik tahlili o‘ta dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Biroq gender tenglikning tashqi-huquqiy deklarativligidan haqiqiy ijtimoiy o‘zgarishgacha bo‘lgan yo‘l uzoq va murakkab tarzda kechadi. Bu yo‘lda ijtimoiy ong, madaniy an'analar, iqtisodiy tuzilmalar va siyosiy irodaning o‘zaro munosabati hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Shu ma'noda, gender tenglikni ta'minlashning ijtimoiy-falsafiy omillarini tadqiq etish nazariy jihatdan ham, amaliy jihatdan ham muhim ilmiy vazifadir [2].

ASOSIY QISM

1. Gender Tenglikning Falsafiy-Nazariy Asoslari

Gender tenglik tushunchasining falsafiy ildizlari Arastuning adolat nazariyasiga, Joun Lokkning tabiiy huquqlar ta'limotiga va Emmanuil Kantning axloqiy imperativiga borib taqaladi. Biroq bu tushunchaning zamonaviy ijtimoiy-falsafiy talqini asosan XX

asrning ikkinchi yarmida feminist falsafa va tanqidiy nazariya doirasida shakllanadi [3]. Simona de Bovuarning "Ikkinchi jins" asarida ilgari surilgan "ayol bo‘lib tug‘ilmaydilar, ayolga aylantiriladi" tezisi gender qurilishining ijtimoiy-madaniy mohiyatini yorqin ifodalaydi.

O‘zbek ijtimoiy-falsafiy an’anasida gender munosabatlari o‘ziga xos tarixiy kontekstda rivojlangan. Markaziy Osiyo mutafakkirlari - Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy, Bobur Mirzo asarlarida ayolning jamiyatdagi o‘rni va sha'ni to‘g‘risida qimmatli mulohazalar uchraydi [4]. Bu merosni zamonaviy gender falsafasi bilan sintez qilish Yangi O‘zbekiston uchun o‘ziga xos milliy-falsafiy platforma yaratishga imkon beradi.

Ontologik nuqtai nazardan gender tenglik - bu insoniyat birligini tan olish va har bir shaxsning individ sifatidagi qadri biologik jins asosida cheklanmasligi kerak degan aksiomaga asoslanadi. Epistemologik jihatdan esa bu masala bilim ishlab chiqarish va tarqatish jarayonlarida gender kamsituvchi stereotiplarning bartaraf etilishini taqozo etadi.

2. Ijtimoiy-Madaniy Omillar va Stereotiplar

Yangi O‘zbekistonda gender tenglikni ta’minlashning asosiy to‘siqlaridan biri - bu uzoq yillar davomida shakllanib kelgan ijtimoiy-madaniy stereotiplardir. Toshkent shahri va viloyatlar bo‘yicha 2022-2023-yillarda o‘tkazilgan so‘rovnomalar natijalariga ko‘ra, respondentlarning 43,7 foizi hali ham "asosiy boquvchi" roli erkaklarga tegishli deb hisoblaydi, 38,2 foizi uy ishlari va bolalar tarbiyasi birinchi navbatda ayollarning vazifasi, degan qarashni qo‘llab-quvvatlaydi.

Bu stereotiplarning falsafiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, ular uch asosiy manbadan oziqlanadi: birinchidan, patriarxal an'analarning zamonaviy hayotga mexanik ko‘chirilishi; ikkinchidan, din va madaniyat normalarining noto‘g‘ri talqin etilishi; uchinchidan, ta'lim mazmunida gender neytralligi prinsiplariga yetarlicha e'tibor qaratilmasligi. Aynan shu uchta omilning birikuvi ijtimoiy ongda gender asymmetriyasini mustahkamlaydi .

Biroq, ijobiy tendentsiyalar ham sezilarli. UNDP O‘zbekiston bo‘yicha 2023-yilgi hisobotiga ko‘ra, so‘nggi besh yil ichida 18-35 yoshli shaharlik yoshlar orasida gender tenglikni qo‘llab-quvvatlovchilar ulushi 28 foizdan 54 foizga oshgan [5, 6,7, 8]. Bu ko‘rsatkich urbanizatsiya va ta'lim darajasining gender qarashlarga bevosita ta'siri borligini tasdiqlaydi.

3. Huquqiy va Institutsional Mexanizmlar

O‘zbekistonda 2019-yildan boshlab gender tenglik sohasida muhim huquqiy hujjatlar qabul qilingan. "Xotin-qizlar va erkaklarning teng huquq va imkoniyatlari to‘g‘risida"gi Qonun hamda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 7-martdagi gender siyosatini kuchaytirish bo‘yicha farmonlari bu sohadagi islohotlarning huquqiy bazasini tashkil etadi. Qonunga ko‘ra, ish beruvchilar xodimlarni yollash va lavozimga ko‘tarish jarayonida gender asosida kamsitishni amalga oshirolmaydi.

Biroq, ijtimoiy-falsafiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, huquqiy normalarning ijrosi va ularning real hayotga tatbiq etilishi o‘rtasida sezilarli tafovut mavjud. Bunday tafovutning asosiy sababi - huquqiy ong transformatsiyasining ijtimoiy ong transformatsiyasidan ortda qolishi. Qonunlar jamiyatdagi qadriyatlar tizimini darhol o‘zgartira olmaydi; buning

uchun uzoq muddatli ta'lim, ijtimoiy dialog va iqtisodiy rag‘batlantirish mexanizmlari talab etiladi .

Shu boisdan, gender tenglikni ta'minlashda institutsional yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. 2021-yilda tashkil etilgan Xotin-qizlar qo‘mitasining qayta tashkil etilishi va uning vakolatlari kengaytirilishi, Oliy Majlis palatalari tarkibida ayollar ulushini 30 foizga yetkazish bo‘yicha kvota joriy etilishi - bularning barchasi institutsional islohotlarning aniq ifodasidir [2, 9].

4. Iqtisodiy Omillar va Mehnat Bozori

Gender tenglikning iqtisodiy o‘lchovi O‘zbekistonda ayniqsa dolzarb masala sifatida ko‘zga tashlanadi. Davlat Statistika Qo‘mitasining 2023-yil ma’lumotlariga ko‘ra, mamlakatda gender ish haqi farqi o‘rtacha 26-28 foizni tashkil etib, bu ko‘rsatkich xalqaro standartlarga nisbatan yuqori bo‘lib qolmoqda. Bundan tashqari, ayollar ishchi kuchining iqtisodiy faol ulushi 46,3 foizni tashkil etsa, erkaklar uchun bu ko‘rsatkich 67,8 foizga teng.

Falsafiy jihatdan bu ma'lumotlarni tahlil qilar ekanmiz, iqtisodiy tengsizlik va gender diskriminatsiyasi o‘rtasidagi dialektik bog‘liqlikni ko‘ramiz: iqtisodiy qaram ayol kamroq ijtimoiy ta’sirga ega bo‘ladi, kamroq ijtimoiy ta'sirga ega bo‘lgan ayol esa iqtisodiy jihatdan zaifligicha qolaveradi. Bu aylanavchi muammoni bartaraf etish uchun kompleks yondashuv zarur.

Biroq, tadqiqotlar shuni ham ko‘rsatadiki, 2017-2023-yillar davomida ayol tadbirkorlar soni sezilarli darajada oshgan. Tadbirkorlik Palatasi ma'lumotlariga ko‘ra, bu davr mobaynida ayol rahbariyatidagi kichik va o‘rta korxonalar soni 34 foizga ko‘paygan. Moliyalashtirish dasturlariga ko‘proq ayollarni jalb qilish ushbu ijobiy tendentsiyani yanada kuchaytirish imkonini beradi [3, 6, 10].

5. Ta’lim va Ijtimoiy Transformatsiya

Ta'lim gender tenglikni ta'minlashning eng kuchli va uzoq muddatli omili hisoblanadi. Bu masalada ikki asosiy yo‘nalish farqlanadi: ta'limga teng murojaat qilish imkoniyatini ta'minlash va ta'lim mazmunini gender sezgir qilish. O‘zbekistonda qizlarni maktabda ushlab turish ko‘rsatkichi 2017-yildan buyon doimiy ravishda oshib, 2023-yilga kelib 97,4 foizga yetgan.

Oliy ta’lim sohasida ham muayyan yutuqlar kuzatilmoqda: universitetlarda qiz talabalar ulushi 2016-yilgi 37 foizdan 2023-yilga kelib 43,5 foizga ko‘tarilgan. Biroq STEM (fan, texnologiya, muhandislik, matematika) sohalardagi gender nisbati hali ham 30-70 darajasida qolmoqda, bu esa mehnat bozoridagi kelajakdagi tengsizlikni shakllantiruvchi omil bo‘lib qolmoqda.

Ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan ta'lim tizimida amalga oshirilishi zarur bo‘lgan tub o‘zgarishlar bir necha yo‘nalishni qamrab oladi. Avvalo, darsliklar mazmunini gender stereotiplardan tozalash talab etiladi; tadqiqotlar ko‘rsatishicha, mavjud darsliklarning 61 foizida erkaklar asosiy professional va qaror qabul qiluvchi shaxs sifatida tasvirlangan. Bundan tashqari, o‘qituvchilarni gender sezgir pedagogika asoslarida o‘qitish ham dolzarb vazifalar qatoriga kiradi [1, 5, 7].

6. Siyosiy ishtirok va vakolatlilik

Gender tenglikning siyosiy o‘lchovi qaror qabul qilish jarayonlariga ayollarning teng ishtiroki bilan bog‘liq. Hozirgi kunda O‘zbekiston Oliy Majlisi Qonunchilik

palatasidagi ayollar ulushi 32 foizni tashkil etib, bu ko‘rsatkich O‘rta Osiyo mintaqasida eng yuqori ko‘rsatkichlardan biri hisoblanadi. Mahalliy darajada esa rayon va shahar kengashlari tarkibidagi ayollar ulushi 25,3 foizga teng.

Falsafiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, ayollarning siyosiy ishtiroki nafaqat ularning manfaatlarini ifodalash, balki qaror qabul qilish jarayonining sifatini oshirish nuqtai nazaridan ham muhimdir. Hanna Pitkinning vakolatlilik nazariyasi asosida ta'kidlash mumkinki, siyosiy organlarda aholining demografik tarkibiga mos vakolatlilik demokratiyaning muhim talabidir [9].

XULOSA

Yangi O‘zbekistonda gender tenglikni ta’minlashning ijtimoiy-falsafiy omillarini tahlil qilish quyidagi asosiy xulosalarga olib keladi. Birinchidan, gender tenglik muammosi faqat huquqiy yoki siyosiy emas, balki chuqur falsafiy-aksiologik mohiyatga ega bo‘lib, uning yechimi ijtimoiy ongning transformatsiyasini talab etadi. Ikkinchidan, O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar institusional va huquqiy nuqtai nazardan sezilarli natijalar bermoqda, biroq madaniy-stereotipik to‘siqlar hali ham muhim ahamiyatga ega. Uchinchidan, gender tenglikni ta'minlashda ta’lim, iqtisodiy faollashtirish, siyosiy ishtirok va madaniy transformatsiya omillarining kompleks uyg‘unligi hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Kelajakda milliy-madaniy qadriyatlar bilan zamonaviy gender tenglik prinsiplarinining organik sintezi Yangi O‘zbekiston uchun maqbul yo‘nalish bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. United Nations Sustainable Development Goals - SDG 5: Gender Equality. UN, 2023. https://sdgs.un.org
2. Mirziyoyev, Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. - T.: O‘zbekiston, 2021. - 464 b.
3. Beauvoir, S. The Second Sex. - New York: Vintage Books, 2011. - 800 p.
4. Navoiy, A. Mahbub ul-qulub. - T.: Fan, 2006. - 288 b.
5. Butler, J. Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity. - New York: Routledge, 2006. - 272 p.
6. O‘zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo‘mitasi. 2023 yil statistik to‘plami. - T., 2023.
7. Yusupova, D.A. O‘zbekistonda gender stereotiplari: ijtimoiy-psixologik tahlil // Ijtimoiy fanlar jurnali. - 2022. - №3. - B. 45-59.
8. UNDP O‘zbekiston. Gender tenglik va ayollarni kuchaytirish hisoboti 2023. - T.: UNDP, 2023.
9. O‘zbekiston Respublikasi Qonuni: Xotin-qizlar va erkaklarning teng huquq va imkoniyatlari to‘g‘risida. - T., 2019.
10. Karimova, Z.N. Zamonaviy O‘zbekistonda gender siyosatining falsafiy asoslari. // Falsafa va huquq. - 2023. - №1. - B. 12-28.